

GRASILDA BLAŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: prūsų resp. baltų kalbų
onomastika, senoji baltų raštija.

SIEGFRIED HANKE, RAINER VOGEL (HG.)
URBARE DES FÜRSTENTUMS
JÄGERNDORF AUS DER ZEIT
DER MARKGRAFEN VON
BRANDENBURG–ANSBACH

Berlin: LTI Verlag Dr. W. Hopf, 2010, 469 S.
ISBN 978-3-643-10845-6

RAINER VOGEL
FAMILIENNAMEN IN
DER ALTVATERREGION.
ENTSTEHUNG, ENTWICKLUNG
UND BEDEUTUNG DER
PERSONENNAMEN IM
FÜRSTENTUM JÄGERNDORF
UND IN DER HERRSCHAFT
FREUDENTHAL (EHEMALS
ÖSTERREICH-SCHLESSEN)

Schriftenreihe Philologia Sprachwissenschaftliche
Forschungsergebnisse, Bd. 190 ISSN 1435-6570. Hamburg:
Verlag Dr. Kovač GmbH, 2014, 698 S.
ISBN 978-3-8300-7905-7

Skaitytojui gali kilti klausimas, kodėl recenzuojamos dvi knygos. Atsakymas būtų paprastas. 2010 m. išleistą knygą *Urbare des Fürstentums Jägerndorf*

aus der Zeit der Markgrafen von Brandenburg–Ansbach (1531–1535–1554/78) (lie. „Jegerndorfo, ar Jägerndorfo, kunigaikštystės, valdant Brandenburgo–Ansbacho markgrafams (1531–1535–1554/78)), kadastrai“) savotiškai atliepia ir svariai papildo įdomaus autoriaus Rainerio Fogelio (Rainer Vogel) išsamus tyrimas *Familiennamen in der Altvaterregion. Entstehung, Entwicklung und Bedeutung der Personennamen im Fürstentum Jägerndorf und in der Herrschaft Freudenthal (ehemals Österreich–Schlesien)* (lie. „Pradedo regiono pavardės. Jegerndorfo kunigaikštystės ir Froidentalio valdose (kadaise Austrija–Silezija) asmenvardžių susiformavimas, vystymasis ir reikšmė“). Abi knygos savo metodika pravarčios istorinio vardyno tyrėjams, nes Europos vardynas, kaip ir baltų vardynas, formavosi veikiamas kalbų kontaktų. Kalbamuosiuose darbuose tai buvo bendra vokiečių ir čekų kalbų erdvė, kurioje gyveno čekai ir vokiečių naujakuriai. Reikia pabrėžti dar vieną esminį aspektą. Knygose pateikiama iki šiol nepublikuota rankraštinė medžiaga, atskleidžianti ir vokiečių rašytinės kalbos vystymąsi XVI a. 1522 m. Martynas Liuteris išvertė į vokiečių kalbą Naująjį Testamentą, o 1534 m. – visą Bibliją. Brandenburgo–Ansbacho markgrafas pripažino reformaciją, davusią pradžią protestantizmui.

Šifruotini rankraštiniai šaltiniai susiję su Jegerndorfo (*Jägerndorf*), Krnovo (če. *Krnov*) arba Bruntalo (če. *Bruntál*) istorija, geografija, gyvenviečių istorija, kultūra ir, be jokios abejonės, su XVI a. socialiniais ir politiniais tų žemių gyvenimo aspektais. Recenzijos autorei yra pasitaikę progų susipažinti su itin turtingais Čekijos archyvais, kuriuose ne visada lengva dirbti dėl medžiagos gausumo ir vis dar pasitaikančios aiškios rankraščių sistemos stokos. Kalbamieji dokumentai buvo saugomi Opavos (*Troppau*) žemės archyve, maloniai leidusiam naudoti archyvinę medžiagą spaudai. Tai paliudija nuoširdi autorių padėka archyvo darbuotojams. Skaityti ir transkribuoti XVI a. rankraščius, parašytus vadinamuoju *Kurrentschrif* (lie. gotikinis kursyvas), kuriuo pradėta rašyti XVI a. pradžioje, nėra paprasta, nors egzistavo Brandenburgo–Ansbacho markgrafų kanceliarija, kurioje tarnavo patyrę raštininkai, rašę vokiečių kalba. Kanceliarija drausmina raštininkus. Yra žinomos, pavyzdžiui, Jegerndorfo kunigaikščio kanceliarijos raštininkų pavardės (Vogel 2014: 149–150). Šaltinio, parašyto vokiečių kalba, transkribuota publikacija nedviprasmiškai parodo dviejų kalbų (vokiečių ir čekų) vardyno egzistavimą drauge. Apeliatyvinė leksika primena garsiuosius Prūsijos hercogystės Turkų mokesčių aprašus, arba registrus (vo. *Die*

Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540), surašytus Rytprūsių foliante 911 a¹, ir parodo vokiečių kalbos regioninius skirtumus. Kadastrų paskirtis buvo kitokia nei Turkų mokesčių registrų. Pažymėtina, kad vadinamasis „Turkų mokesčiai“, kurį buvo nutarta rinkti Vormso (*Vorms*) reichstage 1498 m., lietu tuo laiku vokiškai kalbantį aptariamąjį Europos regioną. Negalima pamiršti, kad parapijų mokesčių sąrašus sudarinėjo išdininkas, kunigas, du parapijos atstovai ir raštinninkas (žr. Vogel 2014: 158). Rytų Prūsijos hercogystėje tų mokesčių rinkimas buvo deklaruotas 1539 m. pradžioje (Diehlmann 1998: 26–29). Būtina pabrėžti, kad abu dokumentai atskleidžia istorinį kontekstą, palydimą politinio, socialinio ir kultūrinio tų regionų išsivystymo.

Skaityti recenzuojamą knygą iš esmės padeda itin profesionalus ir kruopštus sudarytojų darbas ir vertingi priedai, kurių esama ir Rytų Prūsiją aptariančių rankraščių leidimuose. Kodėl recenzija rašoma, lyginant du šaltinius? Todėl, kad norima akcentuoti tų Europos regionų sąsajas, kurias parodo tų pačių sąvokų, reiškiniių aprašymas. Iš esmės buvo kalbama apie mokesčių politiką. Jei nebūtų buvę gyventojų, tai ir mokesčių nebūtų reikėję. Daugiausiai gyventa *pauern*, *baurnn* (2010: 87, 213), *pawer*, *pauer* (Ostpr. Fol. 911 a XIV 5 39r, 48v) ‘valstietis ūkininkas’, kuriems teko pagrindinė mokesčių našta. Abiejuose šaltiniuose apie tai išsamiai rašoma. Mokesčiai vadinami: *Zins* ‘činšas’ (2010: 156 ir t. t.), *zins* (Ostpr. Fol. 911 a VI 4 17r, 18r, 18v), *dinst* ‘činšas’: *Simon zu Sudaw hot einenn dinst* (lie. ‘Simonas iš Sūdavos turi 1 činšą mokesčių’) (Ostpr. Fol. 911 a XXX I 3r). Aptariamajame šaltinyje žodis *dinst* vartojamas ir pagrindine reikšme ‘tarnyba, patarnavimas, tarnystė’: *Diennst, die trewe stette Diennst* (lie. ‘ištiki ma nuolatinė tarnystė’) (2010: 131). Mokesčiai buvo mokami grašiais, guldenais ir kitais piniginiiais vienetais, pvz.: *XV gr Zins* (‘15 grašių činšas’), markėmis ir šilingais: *ein gertner: 5 β.* (‘trobelninkas 5 šilingus’), 2010: 137); *1 m Linck mohler von einer erbmuhl mit einem rad* (‘1 markę malūnininkas Linck nuo paveldėto malūno su vienu ratu’) (Ostpr. Fol. 911 a VI 3 18v). Kalbamajame rankraštyje esama įdomių dalykų apie mokesčius natūra, pavyzdžiui: *Nun volgen Die Zins Martzihin Pablencke* (*Martin Pabunek*) *XXIII gr Zins / XVIII eier Georgi / XXIII gr Zins / VII henne Michaelis* (‘Dabar išvardyti mokesčiai Martzihin Pablencke 24 grašiai mokesčių, 17 kiaušinių Jurginėms (balandžio 23 d.), 24 grašiai

---

¹ Ostpr. Fol. 911 a – Rytprūsių foliantas 911 a, saugomas Berlyno slaptajame valstybiniame archyve *Prūsijos kultūros paveldas*. Hansas Haincas Dylmanas (Hans Heinz Diehlmann) kruopščiai parengė 3 tomus: 1998: *Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540*. Bd I. Fischhausen – Schaken – Neuhausen – Labiau. Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e.V.; 2006: *Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540*. Bd. 2. Memel – Tilsit. Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e.V.; 2008: *Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540*. Bd. 3. Ragnit – Insterburg – Georgenburg – Saalau. Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e.V.

mokesčių, 7 vištų Mykolinėms' (rugsėjo 29 d.). Taip pat nurodoma, pavyzdžiui, kiek kiaušinių reikėjo duoti Velykoms: *of Ostern Eier 18 Eier, 27 Eier* (2010: 274, 275). Beje, aptariamajame rankraštyje yra tiek daug žinių apie patį kraštą, kad nelengva suvokti, jog tokie išsamūs dokumentai buvo rašomi XVI a., nors, ant-
ra vertus, tai galima paaiškinti kitos informacijos stoka, dėl kurios raštinin-
kai stengėsi užfiksuoti kiekvieną smulkmeną. Tarkim, *Die als Schafferin hatt
ein gartenn am dorff, zinst der Herschafft nichts, sondern der pfar kirchen III Pfd.
(= Pfund) Wachs zu Ostern* (lie. 'ta kaip darbininkė turi plotelį žemės prie kaimo,
neturi jokių mokestinių įsipareigojimų valdžiai, tik parapijos bažnyčiai 4 sva-
rus (1 svaras = 467,7 gramo) vaško Velykoms') (2010: 175). Vadinasi, bažnyčiai
reikėjo vaško, greičiausiai žvakėms gaminti. Įdomus Rytprusių Folianto 91 la
14 tomo 5 sąsiuvinio 2v puslapis, kuriame išvardijami Labguvos ir Laukiškos
gyventojų Kalėdoms apmokestinami gyvuliai. O jų būta: *zihende pferde* 'darbi-
niai arkliai', *fullen* 'kumelaitės', *junge rinder* 'jautukai (veršeliai)', *schoffe* 'avys',
schweyne 'kiaulės' (p. 2v), *stercke* 'telyčios' (p. 3r), *rindt* 'jautis' (p. 7r). Čia taip
pat minimas ir galvijų amžius: *dreyjherige fullen* 'trimetės kumelaitės', *jherige kel-
ber* 'vienmečiai veršiukai' (p. 7r, 7v).

Tuose kraštuose mokesčiai buvo mokami ir vištomis: *Hüner* 'vištos', *Henner*
'vištos, dedeklės'. *Rauch hun, Rauch huhn, Rauch henn*, kurių reikšmė gali būti
įvairiai interpretuojama: pačių išrūkyta arba pačių išauginta višta, turi būti ati-
duodama žemvaldžiui dvarininkui, tai esanti kaimiečių, o ne miestiečių prie-
volė. Mokesčiai buvo mokami ir kiaušiniais, ir nupenėtomis kiaulėmis (*III mas-
tung schwein*). Įdomus pavyzdys: *ein gertner zinst / Igr of Georgii Igr of Michaelis /
ein*, (lie. 'vienas trobelininkas mokės duoklę: 1 grašį Jurginėms, 1 grašį Myko-
linėms ir rūkytą vištą'). Kitas atiduodavo net *X Rauch hennen* (10 rūkytų vištų)
(2010: 219, 250, 251, 303).

Kalbant apie mokesčius dar galima paminėti ir tokius XVI a. pirmos pusės
gyvenimo faktus: *Nö: die gebaurschaft zaigenn an, dass die von Turckau II viertel
irß felds gebrauchenn vnnd geniessen, davon kainen Zins gebenn, dann die III garb
dem closter vermainen, so man Ihnen solche guetter lies, wollten sie sovil die herschafft
Zins davon geben* (lie. 'ūkininkai praneša, kad Turckau gyventojai naudojami
dviem ketvirčiais jų lauko ir mėgaujasi tuo, nemokėdami už tai jokių mokesčių,
tada atiduoda 3 pėdas vienuolynui, kad jiems paliktų tokią nuosavybę, jie už tai
norėjo ponams mokėti mokesčius') (2010: 212).

Abiejuose kraštuose būta ir kitų gyventojų. Šaltiniuose užfiksuota sąvoka
ir reiškiny s *gertner* (2010: 45, 46), *gertner* 'trobelininkas' (Ostpr. Fol. 911 a VI
4 19r), kuriems solidžią monografiją *Die ländliche Gartensiedlung im mittelalter-
lichen Preußen* (lie. 'Kaimiškoji trobelininkų gyvenvietė viduramžių Prūsijoje')

1997 m. paskyrė Jurgenas Martensas (Jürgen Martens)². Aptariamojo veikalo Jegerndorfo ir Opavos (*Troppau*) kadastruose vartojamų sąvokų sąrašė *gärtner, gärrtner, gertner* apibūdinamas taip pat, kaip ir kitose vokiškai kalbančiose šalyse – Lenkijoje, LDK ir Lietuvoje (MLE 2009: 575)³. Kadastruose nusakoma ir jų veikla: *Ein yeder gertner ist schuldig, Drey tag zu schneiden, dagegen gibt man Ihm Essen und Drinncken* (lie. ‘Kiekvienas trobelininkas privalo tris dienas šienauti, už tai jam duodama valgyti ir gerti’) (2010: 122). Taip pat neapsieita be lažininkų, kurie žemę apdirbdavo be darbinių gyvulių, pvz., *Die fueßgaenger sein schuldig, Ihn denn Grossen garten hindter dem Schloß Layn, Fanf, Rueben, Zweifel vnd anders zu jettenn schuldig. Auch hanf vnd fymmel (?) zurauffen, Vnnd man gibt Ihnen alweg darbey Essen vnd Drinncken* (lie. ‘Lažininkai privalo didžiajame darže už pilies linus, kanapes, runkelius, svogūnus ir kitką ravėti, taip pat kanapes rauti, ir už tai jiems visada duoda valgyti ir gerti’) (2010: 322).

Šaltinyje išsamiai paaiškinamas lažininkų gyvenimas: *Item Welche Leutt im Dorf nicht Pferd haben. Die sollen diese nachvolgende Arbeit thon, benendlich holtz fellen, Kraut vndergraben, Hanf raufen vnd sonst ander Arbeit, so einem fueßgaenger gebürt, thon* (lie. ‘Taip pat kai kurie žmonės kaime neturi arklio. Jie privalo tokius darbus nudirbti, kurie išvardijami: mišką kirsti, iškasti kopūstus, kanapes rauti ir šiaip kitus darbus atlikti, kuriuos turi nudirbti lažininkas’) (2010: 324).

Gyvenimas vyko ir daugelis produktų buvo realizuojami smuklėse. Smuklininkas buvo vadinamas *kreczmer, kretczemer, Krätschmer* (2010 90, 395) ir *Kretzschmeh, kruger* (Ostpr. Fol. 911 a VI 4 63v; 30 2 14v), o smuklė – *Kretschem* (2010: 272), *krugk* (Ostpr. Fol 911a XIV 6 95v–96r). Kur smuklės, ten ir alus, minimas itin dažnai: *bier* (2010: 121), *bier* (Ostpr. Fol. 911 a VI 3 27r) ‘alus’, kuris buvo daromas, kai kurie jo neturėjo: <...> *hatt kein bier* (2010: 124–125), arba buvo aprašomas kaip *ein gebrew* ‘gėralas, bizalas’, *eigebreuen, eingebreuen bier* ‘savo gamybos alus’, *fremde bier* ‘kitų padarytas alus’ ir matuojamas statinėmis (vo. *thonnen*, į kurias buvo galima supilti nuo 100 iki 700 litrų alaus) (Ostpr. Fol 911 a VI 3 27r). Alaus gamybai buvo reikalingi *Hopffen* ‘apyniai’ (2010: 221). Prūsiskajame šaltinyje taip pat apie juos užsimenama ir rašoma: *wilden Hopffen* ‘švieži apyniai’, *getreucken hopffen* ‘džiovinți apyniai’ (Ostpr. Fol. 911 a XXX 3 5r, 7r). Įdomios detalės: *Item die Vnderthanen des orts (Dorf Pütschs) sollen kein Bier von keiner Herrschaft ausZutrinnken oder ausZuschencken nehmen*. (lie. ‘Taip pat gyvenvietės (Pütsch) kaimo samdiniai negali iš jokių ponų priimti alaus, kad baigtų jį gerti arba pilstyti’) (2010: 254). Alų reikėjo pilstyti. Rytų Prūsijoje

² Martens Jürgen 2010: *Die ländliche Gartensiedlung im mittelalterlichen Preußen*. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk.

³ MLE 2009: *Mažosios Lietuvos enciklopedija 4. Rahn–Žvinežeris*. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslų ir enciklopedijų leidybos institutas.

alus buvo pilstomas į statines, kurios buvo vadinamos *thonnen* (Ostpr. Fol. 911 a VI 3 27r). Kalbamojoje knygoje į statines, vadinamas *thunnen*, *Vhassen* buvo dėdomos silkės: *ein Thunnen Hering in der Vhassen* (lie. ‘statinė silkų statinėse’) (2010: 254). Ši ištrauka parodytų, kad kalbamuojų atveju *thunnen* ‘statinė’ būvusi mažesnė už *Vhassen* ‘statinė’.

Gyvybiškai svarbūs kadastrų knygoje ir Turkų mokesčio registre buvo malūnai, kurių pavadinimo rašyba XVI a. pirmos pusės dokumentuose labai įvairuoja: *dy mühle*, *muel* ‘malūnas’. Įdomi sąvoka *ein Brettmuel* lietuviškai būtų ‘lentų malūnas’, t. y. ‘lentpjūvė’, pjaunanti geras lentas – *ein guet Breth* (lie. ‘gera lenta’) (2010: 45, 253), *möhl*, *mühl* (Ostpr. Fol. 911 a XXII 1 36r, 37v), *müllner*, *mülner* (2010: 45), *moller*, *mohller*, *mollner*, *muller*, *molner* (Ostpr. Fol. 911a VI 4 18v, 26v; XXX 15 22 6r) ‘malūnininkas’. Gyvenusieji XVI a. pradžioje negalėjo išsiversti be mato vienetų, tai atsispindi ir tokio pobūdžio šaltiniuose, pavyzdžiui, svorio vienetas *scheffel* ‘šepelis’, *scheffel* = nuo 30 iki 300 litrų (2010: 135, 396), *scheffel* Ostpr. Fol. 911 a XXX 22 6r), šepelis = 54 litrai (MLE 2009: 391).

Abiejuose aptariamose žemėse buvo sėjama: *habern* ‘avižos’ (2010: 86, 87, 164, 189; Ostpr. Fol. 911 a XXX 3 7r), *Gerssten* (2010: 302), *gersten* ‘miežiai’ (Ostpr. Fol. 911 a XXX 3 7r), *Kornn*, *Korn* ‘grūdai’ (2010: 163, 164, 172, 174). Tas žodis neužfiksuotas Rytprūsių folianto 911 a recenzijoje minimuose tomuose, kuriuos autorė yra išstudijavusi. Pasitaiko sąvokų, nepažįstamų Rytų Prūsijai, pvz.: *Wisen / Item die wisen, zue solchem furwerck geherig, ligen alle nacheinander Bis an die greintz der von Liechtnaw vnnnd obgemelter herschaft eckern, solche wissen megen Jerlich zu gemeinen Jarn bis Inn zwayhundertt fuder hays ertragenn* (‘Pievos. Taip pat pievos, kurios yra tokio palivarko nuosavybė, visos plyti iki Liechtnaw sienos ir minėtų ponų laukų, tokios pievos gali kasmet visų naudai duoti iki dviejų šimtų vežimų šieno’) (2010: 199, dar žr. 352). Rytprūsių foliante **fuder** ‘vežimas’ yra išreiškiamas žodžiu *Wagen* ‘vežimas’, plg. ...*von wagenschoß* (Ostpr. Fol. 911a XIV 5 81r).

Gyvulių minima daug: *Khuve* ‘karvės’ (2010: 214), kurias ganė *khū* (*hirt*) ‘piemu’, *khwe melcke khwe* ‘melžiamos karvės’ (Ostpr. Fol. 911 a VI 4 65r), *Ros*, *Roß* ‘žirgas’ (2010: 219, 220), *preuschen hengst* ‘prūsų eržilas’ (Ostpr. Fol. 911 a VI 9 12r), *pfert* ‘arklys’ (2010: 220), *pfert* (Ostpr. Fol. 911 a VI 1 1 a; XXX 1 59r)

Išvardijamos ir profesijos, pvz.: *ein schmidt*, *Der Schmid* ‘kalvis’ (2010: 219, 366: čia užsimenama ir apie jo amatą ir ūkelį: *sein handwerg, garten*), *der schmit*, drauge su *handwerkern* ir *gertnher* – ‘amatininkai ir trobelininkai’ (Ostpr. Fol. 911 a VI 1 6r). Daug tose žemėse būta ir žvejų, *vischernn*.

Kalbamajame dokumente einama į medžioklę: *auf die Jagtt gehen, zur yagt <...>* (2010: 324, 352), o Rytprūsių folianto minimuose tomuose tik vieną kartą paminėtas senas medžiotojas *Janelle*, *alte jegher* (lie. ‘Janelis, senas medžiotojas’) (Ostpr. Fol. 911 a XIV 6 4 15r). Abiejuose šaltiniuose skiriasi ir medaus

įvardijimas: *Von BienBeuten* <...> ‘vieno bitininko bičių suneštas medus’ (2010: 332), *dat vor 1 1/2 tonne honig 1 1/2 m* (lie. ‘tai už pusantros statinės medaus mokama 1 1/2 markės’) (Ostpr. Fol. 911 a VI 1 1v).

Gyvenimas XVI a. pirmojoje pusėje virte virė. Žmonės dirbo žemę, augino javus, daržoves, galvijus, gyvulius, vištas. Jie buvo žemvaldžiai, vadinami kilmingaisiais (vo. *edeleutte*), valstiečiai ūkininkai, trobelininkai, lažininkai. Visas jų gyvenimas ir turtas buvo kruopčiausiai surašytas, šiais laikais pasakytume – suregistruotas, įrašytas į visus sąrašus.

Rankraštyje minimi ir moralės dalykai, pabrėžiant, kad vagystės, žmogžudystės, padegimai ir kiti nusikalstami veiksmai yra įvertinami teismo, kurio pakopos, teisėjai, nuosprendžiai taip pat aprašomi (2010: 268–269).

Aptariamoji knyga vertinga ne tik tuo, kad iššifruoja sudėtingą tekstą, parodantį išsamią regiono gyvenimo panoramą, bet ir pateikia sąvokų sąrašą: „Verzeichnis der Begriffe in den Urbaren Jägerndorf und Troppau“ (380–409 p.). Taip pat labai vertinga to meto vokiečių kalbos, jos kontaktų, kraštotyros pažinimui miestų ir markgrafui priklausiusių kaimų, jų vardų ir geografinės padėties apžvalga, tirta dokumento oikonimų įvardijimo apžvalga (410–450), Jegerndorfo (*Jägerndorf*) ir Opavos (*Troppau*) valdžiusių sąrašas (2010: 451–453). Šaltinio leidimą papildė 7 istoriniai žemėlapiai, kurių pateikimo kokybė nėra gera, bet gal tai priklausė nuo rankraštinio žemėlapių būklės (2010: 456–462). Derėtų paminėti ir literatūros sąrašą, kuris sudarytas ne pagal abėcėlę, o pagal šaltinyje minimas realijas (2010 463–469). Nemenkas trūkumas asmenvardžių ir vietovardžių rodyklių stoka.

Dokumentas yra labai vertingas vardyno tyrėjams, pirštu prikišamai parodantis, kad nė vieno krašto onimija negali išsiversti be istorinių toponimų žodynų. Gyvenamųjų vietovių pavadinimų būta vokiškų, čekiškų ir lenkiškų, pavyzdžiui, vo. *Bransdorf*, če. *Brantice*, kuris lotyniškuose šaltiniuose 1413–1461 vadinamas *Branczicz*, *Branticz*, tai be jokios abejonės čekiškas vietovardis, čekiškuose šaltiniuose nuo 1433 *Brantice*, vokiškuose šaltiniuose 1377 *Brandisdorf*, *Bronsdorf* (2010: 415, dar žr. Hosak, Šramek 1970: 106)⁴. Kaimas istorijos šaltiniuose anksčiausiai paminėtas vokišku vardu, čekų onomastų nuomone veikiausiai traktuotinu kaip hibridinis vietovardis *Brabantsdorf, kurio antrasis dėmuo sietinas su vo. *Dorf* ‘kaimas’ (Hosak, Šramek 1970: 106–107). Miesto vardas *Freudenthal* paminėtas XIII a. pirmoje pusėje lotyniškuose šaltiniuose 1220 de *Freudental*, vokiškuose – 1325 *Vredenthal*, čekiškuose – 1456 *stara-rosta bruntalsky*, 1529 na *Bruntali* (2010: 414, Hosak, Šramek 1970: 116–117).

⁴ Hosák Ladislav, Šrámek Rudolf 1970: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. I A–L. Praha: Academia Nakladatelství československé akademie věd Praha.

Recenzuojamoje knygoje netiksliai nurodyta 1456 m. vietovardžio forma, kuri dar nebuvo *Bruntal*. Vokiško oikonimo daryba ir kilmė aiški, tai dūrinys, kurio pirmasis dėmuo sietinas su vo. *Freude* 'džiaugsmas', o antrasis su vo. *Tal* 'slėnis'. Če. *Bruntal* yra fonetiškai adaptuota vokiško oikonimo forma. Vietovės vardas turėjo atspindėti, kad įkūrėjai norėjo čia rasti džiaugsmą ir laimę (Hosak, Šramek 1970: 116–117). Oikonimas vo. *Bauerwitz*, le. *Baborów* (Baborovas) paminėtas 1303 *Bauorov*, 1323 *Bourowicz* (NMP 1996: 51; plg. 2010: 419–420). Le. vv. asmenvardinės kilmės ir sietinas su avd. *Bawor* (= *Bawarczyk*) (NMP 1996: 51)⁵.

Dokumente ne visi toponimai įvardijami, veikiausiai užrašinėtojai nežinojo ar nesuprato vieno ar kito tikrinio vardo. Gali būti, kad ne visi objektai buvo jau įvardyti, turėjo savo vardus, pavyzdžiui, *Es seind nutzliche gebirg vnnd Welle zu diesem guet geherig <...>* (lie. 'Yra naudingų kalnų ir laukų, priklausančių šiam dvarui') (2010: 323), *Ein Stuck wasser von der Branßdorfer graintz bis an der Meischners furt <...>* (lie. 'Vandens tarpas nuo Bransdorfo sienos iki Meischerio brastos') (2010: 332), *Auch hatt es aldo ein ferchen wasser, darin ferchen und Aschenn sindt, des wassers greints gehet an an Gunntersdorffer graintz <...>* (lie. 'Taip pat jis turi vandenį, kuriame veisiasi upėtakiai ir kiršliai, ir jis teka iki pat Guntersdorfo ribos') (2010: 315). Ištraukoje paminėtos žuvys, o pats upės ar upelio vardas nepaminėtas. Kartais įvardijami smulkieji objektai. Tame pačiame dokumente rašoma apie Bransdorfo valdytojui priklausančius penkis tvenkinukus ir minimi jų vardai: *Barons Teicht* (Barono tvenkinys), *Bechin Teicht* (veikiausiai kokio *Bechin* tvenkinys, gal plg. vo. avd. *Bech*, siejamo su vva. *bēch*, *pēch* 'degutas, degutininkas', *Becher* sietinas su vo. *Pechsammler* 'deguto rinkėjas'⁶, dar plg. to arealo tokios pat darybos avd. *Blaichin* (2014: 271)), *Schunetzek oder Schind Teicht* (veikiausiai kailialupio, plg. vva. *schinden* 'dirti, lupti odą' (Lexers 1980: 184), tvenkinys), kuriame veisiamos plėšrūnės lydekos, *Frauen Teicht* (Moterų tvenkinys) ir *Kirch Teicht* (Bažnyčios tvenkinys) (2010: 315). Aprašant tą patį Bronsdorfą minimi upių vardai *ein Fischwasser, die Sidina, genandt* ('žuvinga upė, vadinama Sidina' gal tai dab. če. *Sezina*), *ein Stuck wasser, die Opa* ('vandens tarpas Opa') (2010: 279), *floßlein Mstina* ('upelė Mstina') (2010: 270), *Ein Wiesen genandt Lupnika* ('Pieva, vadinama Lupnika') (2010: 269)⁷.

⁵ NMP 1996 *Nazwy miejscowe polski. Historia, Pochodzenia. Zmiany*. Pod redakcją Kazimierza Rymuta. A–B. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.

⁶ 2005: *Duden Familiennamen. Herkunft und Bildung*. Bearbeitet von Rosa und Volker Kohlheim. Mannheim: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG., 115.

⁷ Recenzijos autorė dėkoja garsiajam čekų onomastui Rudolfui Šramekui už pagalbą aiškinantis šaltinyje paminėtų upių lokalizaciją.

Kaip jau buvo minėta, rankraštis parašytas vokiečių kalba, yra keletas dokumentų lotynų kalba. Garsus vokiečių onomastas ir kalbininkas Albrechtas Groilė (*Albrecht Greule*) palydėdamas knygą pasakė, kad tokie tekstai nėra lengvai skaitomi (2010: 4–5). Su jo teiginiu galima tik iš dalies sutikti, nes ši knyga labai įdomi kalbininkams, istorikams, geografams, biologams, botanikams ir kitų sričių specialistams. Dar kartą norima pabrėžti, kad labai pritrūko vietovardžių ir asmenvardžių rodyklių, kurios iš esmės palengvintų darbą ne vien tik kalbamosios teritorijos vardyno tyrėjams.

Solidi Rainerio Fogelio monografija *Familiennamen in der Altoaterregion. Entstehung, Entwicklung und Bedeutung der Personennamen im Fürstentum Jägerndorf und in der Herrschaft Freudenthal (ehemals Österreich-Schlesien)* (lie. „Pradedo regiono pavardės. Jegerndorfo kunigaištystės ir Froidentalio valdose (kadaise Austrija-Silezija) asmenvardžių susiformavimas, vystymasis ir reikšmė“), išleista 2014 m. Regensburgo universitete 2013 m. apgintos disertacijos pagrindu. Nejaunas autorius nėra kalbininkas, jis nebuvo onomastas. Po aptariamą knygą išleidimo R. Fogelį galima vadinti ir onomastu. Jis yra inžinierius, bet nuoseklus darbas, žingeidumas akivaizdžiai parodo, kad galima kvalifikuotai parašyti išsamiausias veikalus. Pradedo (če. *Praděd*) regionas buvo autoriaus tėvų gimtinė. R. Fogelis medžiagą rinko iš rankraštinių šaltinių: iš jau aptartų kadastrų, Karolio, Jozefo kadastrų ir pagrindinių pajamų matrikulų (*Grund-Ertrags-Matrikel*) bei Froidentalio valdančiųjų kadastrų (XV–XVIII a.).

Nors rašto kultūra buvo aukšta, nebuvo jokių instrukcijų, kaip reikia rašyti miestiečių ir pavaldinių vardus. Kiekvienas galėjo parašyti savo vardą, kaip norėjo, galėjo laisvai disponuoti savo vardu ir savo nuožiūra jį koreguoti arba pasikeisti. XVI a. ir XVII a. pradžioje vokiški vardai buvo rašomi su lotyniškais galūnėmis arba verčiami į lotynų kalbą. Po Prancūzų revoliucijos radosi valstybinis poreikis sutvarkyti vardų sistemą (Vogel 2014: 163). Įdomu, kad imperatoriaus Karolio Antrojo tolerancijos politika sudarė sąlygas egzistuoti liuteronų, kalvinistų, ortodoksų ir žydų religijoms, todėl kadastruose užfiksuota daug žydų vardų, kuriuos kalbamojoje teritorijoje R. Fogelis nagrinėjo (172–192) ir konstatavo, kad XVI a. dar negalima kalbėti apie dvinarį žydų įvardijimą. Užfiksuoti tokie žydų vardai: *Mojzis, Mosse, Nathanien, Tabakjüdin*, parodantis ir moters užsiėmimą, t. y. prekybą tabaku, ir t. t. (2010: 184–186). Tuos vardus nelengva buvo surinkti, nes Trečiojo Reicho atstovai specialiai naikino gausius šaltinius, kuriuose buvo užfiksuoti žydų asmenvardžiai, dažnai slaviškos kilmės ir integruoti į vokiečių vardyną (2014: 29).

Autorius įdomiai aptaria tiriamų pavardžių asmenvardžių kilmę, motyvacijos kategorijas pabrėždamas, kad juos galima suskirstyti į penkias grupes, bet deja, beveik nepateikia pavyzdžių (2014: 24), todėl jų ieškota kituose šaltiniuose, nes kartais sudėtinga nustatyti ribą tarp pravardinės ir 3 grupės pavardžių:

1) pavardės, kilusios iš patronimų ar matronimų, pvz.: *Alberti* < *Albrecht, Dilger* < *Dilg* < *Otilie* (FN 2005: 84, 192); 2) vietovardinės pavardės (*Herkunftsnamen*), plg. vo. pvd. *Nörnberg* < *Nürnberg*, miesto vardas, dar plg. lie. avd. *Kaunēckas* < *Kaūnas* (LPŽe)⁸; 3) gyvenamųjų vietų pavardės, gal jas galima vadinti ir pravardinėmis, pvz.: *Lindemann* arba *Lindner*, (tas, kuris gyvena prie liepos (vo. *Linde* ‘liepa’ (2010: 24)), vo. pvd. *Kleinfeld* reiškia, kad pavardės turėtojas gyvena prie mažo lauko (FN 2005: 379), lie. *Pamiškis*, gyvenantis prie miško, pamiškėje (LPŽe), dar plg. lie. pravardę *Liepinis*, prie sodybos auga liepų (Butkus 1995: 291)⁹; 4) pavardės iš amato pavadinimo, plg. vo. *Klauber* iš *klauben* rinkti, rankioti (FN 2005: 378), dar plg. lie. pvd. *Dailidė* iš lie. *dailidė* ‘baldų dirbėjas, stalius; namų statytojas’) (LPŽe); 5) pavardės iš pravardžių, kurios drauge su pavardėmis iš amato pavadinimo yra dažniausios vokiečių pavardės, plg. vo. pvd. *Schädlich* iš vo. *schädlich* ‘kenksmingas, žalingas; piktadarys’ (FN 220: 574), plg. lie. pvd. *Pilka* veikiausiai iš lie. *pilkas* ‘pelenų, švino spalvos; palvas, dulas’ (LPŽe).

Reikia pastebėti, kad autorius telkėsi pagalbon ir latvių bei lietuvių asmenvardžius, bent paminėjo, kokia tyrimų situacija ir baltų kraštuose, Latvijoje ir Lietuvoje (2014: 26).

Raineris Fogelis pateikia daug įdomios empirinės medžiagos, tiksliai apibūdinamas jos geografiją (37 p.), taip pat labai daug tirta regiono istorijos faktų, ypatingą dėmesį skirdamas ir kalbinei situacijai, vokiečių ir čekų kalbų bendrabūviui apibrėžtoje erdvėje. Kitais žodžiais tariant, autorius išpurenė dirvą kalbų kontaktų įtakai asmenvardynui (69 ff.). Pavyzdinčiai apibūdinami šaltiniai, iš kurių buvo rinkta medžiaga disertacijai, išaugusiai į monografiją. Kaip jau buvo minėta, veikale išsamiai aptariami kalbamojo regiono žydų asmenvardžiai (128–190), pavyzdžiui, *Blühdorn*, vokiečių asmenvardynui nebūdingas dūrinys iš veiksmažodžio *blühen* ‘žydėti’ ir *Dorn* ‘dyglis, spyglys’ (178 p.). Monografijos konstrukcija – nebijau šio žodžio, nes ją rašė tikslųjų mokslų atstovas – yra itin savita. Čia nėra įprastų ilgų asmenvardžių sąrašų ir jų aprašų. Asmenvardžiai ir jų kilmės aiškinimai pateikiami pagal šaltinio parašymo metus, pavyzdžiui, 1531, 1535 ir t. t. Autorius pasirinko savitus įvadás, aptardamas tyrimų arealo Zaifersdorfo (*Seifersdorf*), Frydrichsdorfo (*Friedrichsdorf*) ir miesto Jegerndorfo (*Jägerndorf*) bei jam priklausančių vietovių Senojo Fogelzaifeno (*Alt Vogelseifen*), Lichterverdeno (*Lichterwerden*), Ditersdorfo (*Dittersdorf*) ir jau minėto Froidentalio (*Freudenthal*), apie kurį jau recenzijoje buvo kalbėta, asmenvardžius. Monografijoje pateiktas terminas *pavardės* (*Familiennamen*) ne visai

⁸ *Lietuvių pavardžių žodynas*. 2012–2015. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <http://pavardes.lki.lt>

⁹ Butkus Alvydas 1995: *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti.

tiksliai atspindi asmenvardyno situaciją, nes pavardžių formavimasis dar tebevyko, o vardai ne visada tapdavo pavardėmis. Taip pat kiekvieno šaltinio asmenvardžių nagrinėjimas pradedamas klausimais, kurie gali rasti iš empirinės medžiagos. Kartais klausimų autoriui kildavo net 35 (nagrinėjant Zaifersdorfo asmenvardyną), ir jie yra tikrai apgalvoti, tarkim, kokie įvardijimo motyvai dominuoja, kokie vardų ir pavardžių tipai užfiksuoti tiriamame areale, nuo kada galima traktuoti asmens įvardijimą asmenvardžiu ir pravarde arba pavarde kaip dvinarį įvardijimą aptartuose istorijos dokumentuose (192–195). Įspūdį padarė ir galimų ar lauktinų hipotezių (*Erwartungshypothesen*) skyreliai (195–196). Recenzentės galva, monografija yra pavyzdingas pastarųjų metų istorinio asmenvardyno Vokietijoje tyrimas.

Aptariamo arealo asmenvardžių kilmė įvairi. Pavyzdžiui, 1531 m. užfiksuoti *Fürsknecht*, plg. *Fuhrknecht* ‘bernas, tarnas, atsakingas už kinkinį’ iš vo. *Fuhre* ‘vežimas, važiavimas, gabenimas vežimu’ ir vo. *Knecht* ‘tarnas, bernas, samdinys’. Prie kiekvieno asmenvardžio pateikti visi kitų onomastų jo kilmės aiškinimai (196 p.); *Baier* vietovardinis asmenvardis iš *Bayern* ‘Bavarija’, *Meischsner* iš miesto *Meißen* vardo (199 p.), 1554/78 m. užrašytas pravardinės kilmės *Hackenfus* gal iš vo. *Hacke* ‘kulnas, užkulnis’, *hacken* ‘kaupti, kapliuoti, parenti; kirsti, kapoti’, *Haken* čia ‘žarsteklis’ ir *Fuß* ‘koja’, apibūdina šlubčiojantį, koją velkantį žmogų (206–207 p.). Frydrichsdorfe 1531 m. būta avd. *Englisch* iš vo. *Engel* ‘angelas’, įvardijančio ramų, pamaldų, taikų avd. turėtoją (224 p.); *Richter* iš vo. *Richter* ‘teisėjas’. Moravijoje ir Čekijoje tuo vardu, richteriais, buvo vadinami kaimo seniūnai, kurių pareigos buvo paveldimos, todėl avd. buvo labai paplitęs, kaip argumentuotai parodo R. Fogelis (233 p.). 1557/78 m. kaime gyventa *Lemegreber*, lie. būtų molkasys iš vo. *Lehm* ‘molis’ ir *graben* ‘kasti’, kurio įvardijimas radosi iš profesijos, užsiėmimo pavadinimo (240–241). Labai informatyvios asmenvardžių kilmės lentelės kiekvieno skyriaus pabaigoje.

Daug dėmesio skiriama ir darybai, sufiksacijai (populiarios priesagos *-er* ir *-in*) ir dūriniams (paplitęs antrasis komponentas *-man* iš *-man(n)*, vo. *Mann* ‘vyras, žmogus’). Nesutikčiau su autoriumi, kad avd. *Arbaiter* iš *Arbeiter* ‘darbininkas’, užfiksuotas 1535 m. Jegerndorfo mieste, yra priesagos *-er* vedinys, nes priesaga šiuo atveju priklauso apeliatyvui (263–264). Tame šaltinyje esama ir moterų įvardijimo, pvz.: *Kramerin* iš vo. *Krämer* ‘smulkus krautuvininkas’, pridėjus priesagą *-in* (289 p.). Stebina labai išsamios vardų kilmės hipotezės, pavyzdžiui, pvd. *Setzkegel* kilmė aptariama 14 puslapių – 311–325 p. – ir padaroma išvada, kad *Hanitzten Setzkegel* / *Hanns Setz kegel*, kurį autorius interpretuoja kaip *Setzer von Kegeln*, būtų, tarkim, malkų arba rūdos sukrovėjas kūgio forma, reikalinga kalnakasybai (325 p.). R. Fogelis šį avd. traktuoja kaip *Satzname*, t. y. vardą, užrašytą sakiniu. Profesiją nurodo ir *Topfer*, plg. *Töpfer* ‘puodžius’, *Tuchmach*, plg. *Tuchmacher* ‘gelumbės audėjas’, *Visch*, plg. *Fischer* ‘žvejas’ (314–335),

Ziegenflaischer iš vo. *Ziege* ‘ožka’ ir vo. *Fleischer* ‘mėsinkinkas’, tai būtų mėsininkas, parduodantis ožkieną. Nemažai asmenvardžių parodo giminystės ryšius, pvz.: *Vetter* iš vo. *Vetter* ‘pusbroliis’, *Vischers Schwester* ‘žvejo sesuo’, čia giminystės ryšys išreiškiamas savotišku priedėliu. Kyla klausimas, ar tai traktuotina kaip apibūdinimas, ar kaip asmenvardis (335–336, 342 p.). Skaitant monografiją tampa aišku, kad autoriui istorijos dokumentuose visa informacija buvo labai svarbi, nors konteksto kartais pritrūksta.

Lentelėse (343–346) pateikiami ir recenzijos autorės ieškoti pavardžių radimosi dalykai, nurodant pavardę ir asmenvardį, pavyzdžiui, pvd. *Beck* ir vardas *Martin*, arba moters įvardijimas vienu asmenvardžiu *Bernhartin* parodo, kaip recenzijos autorės ne kartą buvo konstatuota, kad XVI a. ir vėlesniuose amžiuose moterys nebuvo įvardijamos vardais (343 p.). Tai pastebima ir Rytų Prūsijoje¹⁰. Būtina pabrėžti, kad autorius pateikė Jegerndorfo amatininkų, gyvenusių gildijos gatvėje, asmenvardžius. Čia per asmenvardžius atveriamas toks XVI a. apatariamojo miesto istorijos klodas, kad belieka tik apgailėstauti, jog mes nesame taip apibūdinę savo gyvenamųjų vietų, galbūt dėl šaltinių stokos. Toje gatvėje gyveno *Kochwasser* ‘vandens virintojas’, *Leineweber* ‘linų audėjas’, *Salzman* ‘druskos pardavėjas’, *Schuster* ‘batsiuovys’, *Stainmetz* ‘akmenskaldys’, *Strohalm*, plg. vo. *Strohalm* ‘šiaudas, šiaudelis’, greičiausiai pjovė javus ir šiaudus (dar galima ir pravardinė kilmė, reiškianti neturtingą liesą žmogų) (343–346). Aptardamas pvd. *Wurm*, kuri galėjo būti vietovardinė arba kilusi iš apeliatyvo *Wurm* ‘kirminas; gyvatė, slibinas’, autorius aiškindamas apeliatyvą pasitelkia ir lie. *vařmas* ‘uodas’ (341 p.). Atskirai aptariamos moterų pavardės 1618 m. Froidentelio valdančiųjų kadastre, kurio originalas nėra numeruotas. Šiame kadastre užfiksuoti 1173 asmenvardžiai, moterų – 25, pvz.: *Böhmin George*, parodanti, kad vardo turėtoja buvo čekė, o jos vyro vardas buvo *George*, 1636 m. – *Bayerin*, reikšmė būtų ‘bavarė, iš Bavarijos’, *Georg*, vyro vardas. 1604 m. užrašytas moters įvardijimas *Fichtnerin Susanna*, plg. *Fichtner*, eglinių bokalų gamintojas¹¹, ir vardas *Susanna* (Zuzana) iš sulotynino he. *Susanna* iš he. *šōšannā* : he. *šōšannā* ‘lelija’¹². 1604 m. Froidentelio vardai parodo visas įvardijimo spalvas, pavyzdžiui, *Kernwischer*, kuris nėra aptartas kitų tyrėjų: Ernsto Švarco (Ernst Schwarz), Jozefo K. Brechenmacherio (Josef K. Brechenmacher), Jozefo Benešo (Josef Beneš). Asmenvardis galėtų reikšti grūdų ar pelų šlavėją arba šautuvų ar

¹⁰ Blažienė Grasilda 2012: Dar viena Jono Bretkūno duktė? – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, ISBN 978-609-420-323-2, 11–29.

¹¹ FN 2005: 243.

¹² Kuzavinis Kazys, Savukynas Bronys 1987: *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 385.

patrankų vamzdžių valytoją (488 p.), *Saulig* deminutyvinės priesagos *-ing* > / *-ik* / > *-ig* vedinys iš žinomo hebrajiško ir biblinio avd. *Saul* (513–514).

Rainerio Fogelio monografija, jos išvados apie vėlesnio Austrijos-Silezijos regiono asmenvardyną iš esmės praturtina mūsų žinojimą apie arealo istoriją, vardų gyvavimą dvikalbystės sąlygomis, apie pačių asmenvardžių darybą ir kilmę, jų paplitimą (569–582). Solidžiuose prieduose, atsižvelgiant į skaitytojus, kurie nėra susipažinę su onomastikos teorija, paaiškinami terminai, pateikiami oikonimų sąrašai, istorinės žinios, originalų kopijų, žemėlapių, be kurių onomastikos darbai jau sunkiai įsivaizduojami, ir aptartų asmenvardžių, kaip nurodo autorius, vardų ir pavardžių, rodyklė.

Galima tik apgailestauti, kad ne visi Lietuvos onomastai skaito vokiečių onomastikos veikalus, nes aptariamoji monografija, Rainerio Fogelio kukliai vadinama studija, gal dėl to, kad ji radosi iš disertacijos, akivaizdžiai parodo rankraštinių istorijos šaltinių reikšmę vardyno tyrimams.

Įteikta 2015 m. lapkričio 15 d.

GRASILDA BLAŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

grasilda.blaziene@lki.lt